

Educació musical i dones a València: la Institució per a l'Ensenyament de la Dona

Mª Esperanza Clares Clares

Elena Micó Terol

Resum

La Institució per a l'Ensenyament de la Dona (Institución para la Enseñanza de la Mujer, IEM), fundada en 1888 a València, a semblança de la Institució Lliure d'Ensenyament madrilenya, va fomentar l'educació musical de la dona valenciana. L'entitat va comptar amb una xarxa d'escoles de formació a València, com l'Escola Primària, l'Escola de Segon Ensenyament, l'Escola d'Institutrius i l'Escola de Belles Arts, en les quals s'impartien matèries com Solfeig, Piano i Cant. La IEM va insistir en la importància dels estudis musicals i els va considerar una alternativa professional per a la dona. Després d'una breu introducció sobre l'educació i professionalització de la dona, en aquest treball analitzem el paper de la música en la Institució per a l'Ensenyament de la Dona de València, l'organització, l'ideal educatiu, els plans d'estudis, el professorat i altres activitats musicals no educatives desenvolupades per la institució valenciana.

Resumen

La Institución para la Enseñanza de la Mujer, IEM, fundada en 1888 en Valencia, a semejanza de la Institución Libre de Enseñanza madrileña, fomentó la educación musical de la mujer valenciana. La entidad contó con una red de escuelas de formación en Valencia, como la Escuela Primaria, la Escuela de Segunda Enseñanza, la Escuela de Institutrices y la Escuela de Bellas Artes, en las cuales se impartían materias como Solfeo, Piano y Canto. La IEM insistió en la importancia de los estudios musicales y los consideró una alternativa profesional para la mujer. Después de una breve introducción sobre la educación y profesionalización de la mujer, en este trabajo analizamos el papel de la música en la Institución para la Enseñanza de la Mujer de Valencia, la organización, el ideal educativo, los planes de estudio, el profesorado y otras actividades musicales no educativas desarrolladas por la institución valenciana.

Abstract

The Institution for the Education of Women (Institución para la Enseñanza de la Mujer, IEM), founded in 1888 in Valencia, like the Free Institution of Education in Madrid, encouraged musical education for the Valencian women. The organization had a network of training schools in Valencia, such as the Elementary School, the School of Secondary Education, the School of Governesses and the School of Fine Arts, which taught subjects like Music Theory, Piano and Singing. The IEM stressed the importance of musical studies and these were considered as professional alternative for women. After a brief introduction on education and professionalization of women, in this study we analyze the role of music in the Institution for the Education of Women in Valencia, the organization, the ideal of education, curriculum development, faculty and other non-educational musical activities developed by the Valencian Institution.

INTRODUCCIÓ

En aquest treball ens proposem realitzar una primera aproximació a l'educació musical que va rebre la dona valenciana a través de la Institució per a l'Ensenyament de la Dona (Institución para la Enseñanza de la Mujer, d'ara endavant IEM). Aquesta institució, fundada en 1888 a València, a semblança de la Institució Lliure d'Ensenyament madrilenya, va fomentar l'educació musical de la dona valenciana. L'entitat va comptar amb una xarxa d'escoles de formació a València, com l'Escola Primària, l'Escola de Segon Ensenyament, l'Escola d'Institutrius i l'Escola de Belles Arts, en les quals s'impartien matèries com Solfeig, Piano i Cant. La IEM, desapareguda després de la Guerra Civil (Esteban, 1974:4), va insistir en la importància dels estudis musicals i els va considerar una alternativa professional per a la dona.

El període cronològic en què se centra aquest estudi comprén des dels orígens de la IEM fins a 1913, data simbòlica que coincideix amb la polèmica generada en l'opinió pública valenciana davant de l'anunci de l'Ajuntament de retirar la seua subvenció anual. Aquest estudi és una primera aproximació a un tema molt ampli, que continuarem en el futur.

Després d'una breu introducció sobre l'educació i professionalització de la dona, en aquest article analitzarem el paper de la música en la Institució, l'organització, l'ideal educatiu, els plans d'estudis, el professorat i altres activitats musicals no educatives desenvolupades per la Institució valenciana.

Per a realitzar aquesta investigació hem visitat diversos arxius i biblioteques de València i Madrid, en els quals hem consultat: memòries de curs, programes informatius -prospectes-, reglaments, discursos d'obertura de curs i altres publicacions literàries, així com premsa de l'època. Cal assenyalar que el corpus documental més important de la Institució valenciana no es conserva o no s'ha localitzat fins a la data. Les fonts que s'han conservat són, en relació a la documentació que l'esmentada institució va poder generar durant els quasi seixanta anys en què va existir, ínfimes, i a més estan molt disseminades.¹

La Institució per a l'Ensenyament de la Dona de València ha sigut objecte d'un estudi, publicat en 2012, per Ana Reig, titulat *El compromiso social de un político krausista. Rafael Albiñana y la Institución para la Enseñanza de la Mujer en Valencia*.² És la més recent i extensa investigació que ve a sumar-se a altres treballs anteriors, com els d'Esteban Mateo (1974), Bueno Ortuño (1979) i Blasco Carrascosa (1980, 1982 i 1984). Altres investigadors han aportat informació sobre l'ensenyament a València en els segles XIX i XX (Agulló, 1990; Canes, 1990; Fontestad, 2011; Martínez, 1985 i Piqueras, 1980 i 1983), sobre l'educació femenina a Espanya (Alcázar, 2007; Ballarín, 1989; Cantizano, 2004; Delgado, 1994; Mandado, 2011 i Parreño, 2011) i sobre dones i música (Álvarez, 2008; Picó, 2006; Ramos, 2003; Sánchez, 2009 i 2005 i Ozaita, 2001).

1. EDUCACIÓ I PROFESSIONALITZACIÓ DE LA DONA VALENCIANA EN EL SEGLE XIX

1. 1 Dones i música

En el segle XIX la dona espanyola era majoritàriament analfabeta i va tenir un accés a la instrucció més limitat que l'home: en 1900 només un 25 % de les dones espanyoles sabien llegir i escriure (Canes, 1990: 87). En el segle XIX la dona era educada per a ser bona mestressa de casa, mare i esposa i l'estereotip femení vigent va estar íntimament lligat al rol que aquesta havia d'exercir en societat. Aquelles que podien rebre una educació reglada, solien pertànyer generalment a l'aristocràcia i la classe mitjana. En les escoles femenines s'ensenyava lectura, escriptura, costura i brodat, moral i religió i en els casos d'una formació més completa s'impartien nocions bàsiques d'economia, geografia, història, francès i assignatures d'adornament», és a dir, música i dibuix (Sánchez, 2008:56).

Des del punt de vista legislatiu, la primera meitat del segle XIX es va caracteritzar per la indefinició al voltant de l'educació femenina.³ La Llei Moyano de 9 de setembre de 1857 va suposar el primer avanç significatiu, des del punt de vista legislatiu, per a l'ensenyament de la dona a Espanya perquè va contemplar la creació d'escoles tant per a xiquets com per a xiquetes en pobles de més de cinc-cents habitants, i en els de menys població, una escola mixta. La nova llei proposava la creació d'Escoles Normals femenines i reconeixia també, per primera vegada, la conveniència de donar una formació pedagògica a les mestres. No obstant això, aquesta llei d'instrucció pública no preparava la dona per a cap treball que no fóra la llar o el magisteri.

Durant el Sexenni revolucionari, els krausistes van mamprendre una sèrie de mesures encaminades a millorar l'educació de la dona espanyola, igualant els seus drets als de l'home, però sense contraposar els valors de la dona com a esposa i mare.⁴ El rector de la Universitat Central i antic franciscà Fernando de Castro (1814-1874), en el seu interès per fomentar l'educació de la dona espanyola, va promoure la creació de l'Ateneu Artístic i Literari per a Senyores (febrer del 1869) a Madrid i paral·lelament va organitzar unes Conferències Dominicals per a l'educació de les dones (des de febrer a maig de 1869). Encara que s'hi van tractar diversos temes, totes elles van reivindicar els mateixos drets i deures en matèria d'instrucció per a hòmens i dones, segons les missions que els uns i les altres tenien assignades. La dona, segons els krausistes, havia d'estar capacitada per a «compartir las preocupaciones de un marido progresista y saber comunicar esas ideas a sus hijos» (Alcázar, 2007: 17-18). També per iniciativa de Castro va nàixer l'1 de desembre de 1869 l'Escola d'Institutrius de Madrid i, a l'octubre de 1870 l'Associació per l'Ensenyament de la Dona.⁵ L'Associació madrilenya va comptar a més amb la Secció d' Idiomes i Música (1878), Escola de Comerç (1878), Escola de Correus i Telègrafs (1883) i una Escola Primària (1884).

1.2 Educació musical i dones en col·legis, acadèmies i societats valencianes

Com era habitual en l'època, la música era una assignatura d'adornament i s'impartia en institucions religioses, col·legis i cases particulars. Ja que es tractava d'una matèria complementària a l'educació, les famílies interessades calia que pagaren una quota per les classes de música. A València va haver-hi col·legis que oferien classes de música, com la Casa Enseñanza, dirigida per Catalina Lucena, el Col·legi Valentí, dirigit per Isabel Coll, el Col·legi Edetano, per María Gomis, i el Col·legi Sagrado Corazón, entre d'altres.⁶

Les societats valencianes també van oferir classes de música –entre d'altres matèries, com escriptura, primeres lletres i dibuix– a totes les capes socials, inclosa la dona.⁷ Entre elles va despuntar la Societat Econòmica d'Amics del País de València, que va inaugurar en 1851 una Escola Popular de Música Vocal dirigida per Pascual Pérez Gascón. La contribució de la Societat Econòmica d'Amics del País de València va ser decisiva per a fomentar l'interès per la música en València, i gràcies a la seua iniciativa va nàixer en 1879 el Conservatori de Música de València, els ensenyaments del qual també anaven adreçats a dones.⁸ La Diputació Provincial i l'Ajuntament de València van contribuir amb subvencions significatives al desenvolupament del projecte, igual que van fer amb l'Escola de Comerç valenciana i la Institució per a l'Ensenyament de la Dona, de les quals ens ocuparem.

Gràcies a la tasca de difusió musical de les societats culturals i recreatives valencianes, l'Ajuntament de València “empezó a asumir responsabilidades en materia educativomusical” (Fontestad, 2011: 21). Diversos professors de música van oferir altrusitament els seus serveis a l'Ajuntament i es van fundar així les primeres escoles municipals de música. En 1868, un any més tard de la creació de l'escola musical per a xiquets pobres dirigida per Manuel Penella Raga, l'Ajuntament valencià va fundar la primera escola pública de música per a xiquetes, dirigida per la professora Consuelo del Rey i situada en l'Escola Normal de Mestres. En 1873, a petició de diversos pares de xiquetes pobres d'escoles públiques, l'Ajuntament va crear una altra escola pública de música per a xiquetes a més de la ja existent i va anomenar professora a Emilia Lacombe.

En la segona meitat del segle XIX va haver-hi a València diverses acadèmies de música privades (vegeu una selecció en Quadre 1) i altres acadèmies pertanyien a entitats culturals, les quals només permetien l'accés dels seus socis, com l'Acadèmia Filharmònica del Liceu Valencià. Totes les entitats pedagògiques esmentades, a més d'ocupar-se de l'aspecte didàctic, organitzaven concerts i col·laboraven amb altres entitats corals i teatres.

Acadèmia	Director
Academia de Música Vocal e Instrumental	Carlos Llorens
Academia de Música	Manuel Penella
Academia Vocal Spitzer-Sola	Herminia Spitzer i Josep García Sola
Academia Amorós	Amancio Amorós
Liceo Artístico Musical	Ramón Martínez
Academia de Música	Pascual Faubel

Quadre 1. Acadèmies de música valencianes de la segona meitat del segle XIX (selecció)

Elaboració pròpia

2. FUNDACIÓ DE LA INSTITUCIÓ PER L'ENSENYAMENT DE LA DONA DE VALÈNCIA

2.1 Antecedents: l'Escola de Comerç per a Senyores (1883)

La Institució per a l'Ensenyament de la Dona va ser fundada a València en 1888 i va tenir el seu origen en l'antiga Escola de Comerç per a Senyores, fundada l'11 de juliol de 1883 per iniciativa de la Societat Econòmica d'Amics del País de València. Juan Antonio Oliver, soci de l'Econòmica, va ser un dels seus principals promotors.⁹ L'Escola va inaugurar les seues classes el 23 de novembre de 1884 amb huit alumnes en el local de l'Escola Normal de mestres de València.

L'objectiu de l'Escola de Comerç, segons el seu Reglament, era oferir a les dones instrucció pròpia per a l'exercici de la professió mercantil.¹⁰

Aquestos estudis atorgaven el *Títol d'Aptitud Mercantil* i les seues matèries s'organitzaven en dos cursos¹¹ en els quals no s'inclouïa música.

La favorable acollida del *Títol d'Aptitud Mercantil* va permetre l'ampliació gradual d'altres ensenyaments: un *Curs Especial Preparatori* i els *Estudis d'Ampliació* (vegeu Quadre 2). Aquestos últims es van impartir almenys des del curs 1887-88 –no hem trobat documentació dels dos cursos anteriors–.

El *Curs Especial Preparatori* tenia com a finalitat 1) ampliar la instrucció primària de les alumnes i 2) preparar-les per a estudis posteriors.¹² Els *Estudis d'Ampliació* oferien la possibilitat d'ampliar coneixements en diferents matèries, com idiomes, dibuix i música.¹³

Matèries	Curs Especial Preparatori	Títol d'Aptitud Mercantil (2 cursos)	Estudis d'Ampliació
Llengua	- Lectura - Escriptura - Elements de gramàtica espanyola	Complement de gramàtica castellana i correspondència comercial en castellà Cal·ligrafia	
Llengües estrangeres		- Gramàtica francesa amb exercicis de traducció - Conversació i correspondència comercial en francès (2 cursos)	Ampliació de francès, anglés, alemany, italià, portugués, rus i suec
Matemàtiques	Elements d'aritmètica i sistema mètric decimal	Aritmètica general i mercantil amb nocions de geometria elemental	
Física i Química			- Elements de física - Elements de química aplicada al comerç
Geografia i Història	Rudiments de geografia i història	Geografia mercantil i nocions de la general	Elements d'Història natural
Matèries econòmiques i mercantils	- Tenidoria de llibres amb pràctiques mercantils (2 cursos) - Coneixements de les primeres matèries i punts de la seua producció (2 cursos) - Nocions d'Economia i legislació mercantil (2 cursos)		
Llar i vida diària	- Elements d'higiene domèstica - Nocions de dret d'ús freqüent i general aplicació a la vida		
Religió	Principis de religió i moral		
Dibuix	Elements de dibuix		Dibuix de figura amb nocions de color i pintura a l'aquarel·la

Quadre 2. Estudis oferits per l'Escola de Comerç per a senyores de València, durant el curs 1887-1888.

Font: Elaboració pròpia a partir de Sela, A. (1888): «La enseñanza de la mujer en Valencia. Escuela de Comercio», *BILE*, 30 d'abril, p. 109.

2.2 La fundació de la IEM i la seua trajectòria fins a 1913

En 1888, l'Escola de Comerç va canviar de denominació a Institució per a l'Ensenyament de la Dona, nom que va mantenir durant tot el període que hem estudiat.¹⁴ La Institució, que va ser reglamentada oficialment pel desembre de 1888, estava presidida per una Junta Directiva, integrada pels professors numeraris de la IEM a més de la Directora de l'Escola Normal de Mestres de València. Els assumptes econòmics depenien de la Junta General, formada per un president i dos vicepresidents, entre d'altres càrrecs, a més dels representants de les corporacions patrocinadores (Societat Econòmica d'Amics del País, Ajuntament i Diputació de València) i socis col·laboradors. Els socis es dividien en tres categories, que depenien de la subvenció que aportaven a la IEM.¹⁵

L'ideal educatiu de la IEM seguia les pautes institucionistes de la Institució Lliure d'Ensenyament de Madrid, que reconeixia el dret de la dona per a desenvolupar totes les seues facultats de la manera més completa possible: educació per damunt de la instrucció per a formar el seu caràcter, desenvolupar el seu propi pensament i enfortir la seua autonomia individual per ensenyar-la a viure. Els criteris pedagògics s'assentaven sobre les bases d'una ensenyança intuïtiva, pràctica, basada en el treball experimental, no memorístic. El prospecte del curs acadèmic

1891-1892 ho explicava clarament:

[...] por el método intuitivo, haciendo ver las cosas antes que las palabras, y substituyendo a la repetición mecánica de las ideas contenidos en un libro, el trabajo personal de la alumna, en el sentido de desarrollar su pensamiento y examinar en su propia conciencia las ideas pero con el auxilio, pero nada más que con el auxilio, del profesor. En dos palabras: enseñanza *realista*, en vez de la *verbalista y libresca*.¹⁶

Des de la seua fundació en 1888, la IEM va continuar ampliant les opcions de formació per a dones amb dos tipus d'estudis: aquells que oferien a la dona una educació bàsica i general, és a dir, no professional i els estudis professionals, destinats a formar les alumnes per a obtenir una futura ocupació.

En el curs acadèmic 1888-1889, s'incorporen els estudis de *Cultura General* (o de *Segon Ensenyament*). Per a ingressar en aquestos estudis, calia que les alumnes tingueren superades les matèries corresponents a Primària i tenir més de deu anys. La finalitat dels estudis de *Cultura General o Segona Ensenyança* era:

proporcionar a la mujer los conocimientos que hoy resultan indispensables para vivir en una sociedad culta y para contribuir a la educación de las futuras generaciones. Teniendo en cuenta la escasa preparación con que las alumnas de instrucción primaria salen de las escuelas oficiales, se ha mantenido también el *curso preparatorio* que tan excelentes resultados ha producido en los años anteriores.¹⁷

Durant aquest curs també van quedar definitivament formades les Escoles d'Idiomes i Belles Arts (aquesta última dividida en Secció de Dibuix i Secció de Música), que procedien dels *Estudis d'Ampliació*.

En el curs 1889-1890 es va afegir l'Escola d'Institutius¹⁸, els requisits d'accés a la qual eren tenir complits dotze anys i superar un examen de continguts generals, entre els quals hi havia principis de solfeig. L'Escola d'Institutius tenia una doble finalitat:

Puede considerarse a la vez como general y profesional, y de aquí su doble utilidad, pues no sólo proporciona un medio decoroso de vivir, que hoy no aprovechan más que las señoritas extranjeras, sino que es de suma conveniencia para la vida de familia y para el progreso de la educación nacional el que las madres puedan guiar conscientemente los primeros pasos de sus hijos.¹⁹

En el curs acadèmic 1896-1897, ja apareix l'Escola Professional, raó per la qual s'implantaria en algun dels dos cursos anteriors. En aquesta escola s'estudiaven assignatures com "Tasques d'adornament i costura" i "Costura de vestits i barrets de senyores".²⁰

En el curs 1898-1899 es va afegir l'Escola Primària, a la qual s'accedia amb cinc anys complits. Aquesta constituïa «el comienzo de la obra educativa, la que tiene la misión de guiar a la mujer en su más temprana edad y prepararla para adquirir con fruto los conocimientos que necesita».²¹

Abans de 1912, la IEM va incorporar una Escola d'Adultes, una Escola de la Llar, una Escola de Llenceria i Brodat, així com cursos especials de «Tasques de costura» i «D'escriptura a màquina»²² que substituïen els antics estudis de l'Escola Professional.

Des del curs 1889-1890, la seu de la Institució es va traslladar des de l'Escola Normal de Mestres -on es van començar a impartir classes-, fins a l'antic palau dels comtes de Parcent, situat en el carrer Juan de Vilarrasa, 12, 2a, on la IEM va habilitar sis aules per a les diverses escoles, amb mobiliari actualitzat segons els models recomanats pel Museu Pedagògic d'Instrucció Primària de Madrid i dependències destinades a Biblioteca, Secretaria i Sala de Gimnàstica, entre d'altres. Desconeixem si existia una sala específica per a les classes de música, encara que des del curs 1888-1889, es va comprar un piano Gómez per a la secció de música, gràcies a la subvenció de la Societat Econòmica d'Amics del País de València.²³

El claustre de professors durant el període d'anys estudiat és extens. Durant el curs 1889-1890, per exemple, van formar part de la nòmina de docents Eduardo Serrano -Complement de Gramàtica castellana-, Elisa Schmidt -Gramàtica francesa-, Juan Antonio Oliver -Aritmètica general i mercantil-, José Sanmartín -Geografia mercantil-, Dolores Vicent -Cal·ligrafia-, Emilio Roig -Tenidoria de llibres-, Eduardo Boscá -Coneixement de les primeres matèries i punts de producció-, Julia Alarcón -professora de dibuix i pintura-, Adelaida Alarcón -professora de música-, Amancio Amorós -professor de música- i representants d'altres institucions com Joaquín Pardo -Advocat i Expresident de la Diputació Provincial de València-, Joaquín Arnau -catedràtic d'Universitat-, Carmen Godes (professora de l'Escola Normal de Mestres), Aniceto Sela -professor de la Universitat de València-, Manuel Zabala -catedràtic d'Institut- i Baltasar Perales -professor de l'Escola Normal de Mestres-.²⁴

3. LA MÚSICA EN L'IEM

La música era privilegiada dins de l'ideal educatiu de la IEM. No sols va estar present en la majoria de les titulacions oferides per ella sinó que va arribar a formar una secció pròpia que incloïa especialitats de solfeig -en diferents nivells-, cant i piano. La importància que se li va donar a la música en la institució valenciana, coincideix

plenament amb els ideals educatius al voltant de la música de la seua homònima madrilenya. Per als institucionistes, la música havia de ser part de l'educació integral de l'home, o en altres paraules, havia de formar part de la base de la cultura general a la qual tots els ciutadans havien d'accedir (Sánchez, 2009: 251-262).

3.1 La música en els plans d'estudis de la IEM

La música s'ensenyava en la IEM amb un propòsit clar. En la memòria del curs 1889-1890, Aniceto Sela aclaria:

No ha de tratarse en nuestra Escuela de formar artistas –misión que llenan cumplidamente el Conservatorio de Música y la Academia de Bellas Artes–, sino de desarrollar y cultivar el sentimiento y el gusto de las alumnas y de completar su educación con la educación estética. Pero tampoco han de considerarse estas enseñanzas cual objeto de adorno, como aún se las denomina con notorio desconocimiento de sus verdaderos fines.²⁵

En la Institució valenciana la música es va concretar en diverses assignatures denominades «Solfeig», «Cant» i «Piano», a més d'una altra genèricament anomenada «Música».

La iniciació a la música tenia lloc en El *Curs Especial Preparatori* (després anomenada Escola Preparatòria), en el qual s'oferien nocions elementals de Solfeig. Els Estudis d'Ampliació, que només van tenir cabuda en els primers anys de la IEM, estaven destinats a completar la formació de les alumnes. Atés que eren estudis complementaris, i a un nivell avançat, les assignatures de música van haver d'oferir un major contingut conceptual. La música estava programada en tres cursos de solfeig, altres tres de piano i una altra assignatura de cant, la duració de la qual no consta.²⁶

En l'Escola Primària s'impartia l'assignatura de «Música»; cal suposar que aquesta estiguera dividida en diversos cursos, en els quals s'alternaren el cant i el solfeig i que gradualment introduïren continguts més complexos.

En l'Escola de Cultura General o Segon Ensenyament i en l'Escola d'Institutrius s'impartien tres cursos de Solfeig. Almenys des de 1911, una altra assignatura de piano completava el solfeig en l'Escola d'Institutrius.

En l'Escola de Belles Arts s'impartia «Solfeig» -tres cursos-, «Piano» -tres cursos- i «Cant» -no ens consta el nombre de cursos-.²⁷ L'Escola de Belles Arts va ser una de les més demandades per les alumnes. El Quadre 3 mostra una relació d'alumnes matriculades en les seccions de Dibuix i Música durant el curs 1889-1890.

Secció	Assignatura	Curs	Núm. alumnes
DIBUIX	Dibuix d'adorn	1r	8
	Dibuix d'adorn	2n	1
	Dibuix de figura	1r	4
	Dibuix de paisatge	-	2
	Dibuix de l'antic	-	1
	Total		16
MÚSICA	Solfeig	1r	4
	Solfeig	2n	8
	Solfeig	3r	1
	Piano	1r	12
	Piano	2n	4
	Piano	3r	3
	Total		32

Quadre 3. Nombre d'alumnes matriculades en l'Escola de Belles Arts durant el curs 1889-1890

Font: Sela, A. [1890]: *Memoria del curso de 1889 a 1890*, València, Imprenta Francisco Vives Mora, p. 7.

Tal com es dedueix del Quadre 3, les assignatures de música tenien el doble de matrícules. L'èxit de la música encara es fa més notable quan comparem aquestes xifres amb les matriculades en altres escoles. Durant eixe mateix any, l'Escola Preparatòria va comptar amb 22 alumnes; 7 l'Escola de Comerç; 6 la d'Idiomes, enfront de les 48 de l'Escola de Belles Arts -16 i 32 de dibuix i música, respectivament-. Durant el curs següent (1890-1891) el nombre d'alumnes matriculades en la Secció de Música encara continuava sent superior a les matriculades en la de Dibuix -29 enfront de 24, respectivament-.

La Secció de Música de l'Escola de Belles Arts va tenir un caràcter professional, encara que amb matisos. Els seus objectius van quedar expressats en els termes següents:

Rectificada la errònea opinió que consideraba como de mero adorno la cultura artística, no hay necesidad de insistir sobre la importancia que estos estudios ofrecen ya como base de una honrosa profesión, ya como medio de educar y elevar el gusto y el sentimiento.²⁸

Subratllem l'expressió «como base de una honrosa profesión» perquè entenem que aquests estudis eren insuficients per a la plena dedicació professional musical de la dona.

3.2 Professorat i mètodes d'ensenyament musical

Durant els anys estudiats, els professors i professores que van impartir les classes de música en la IEM valenciana van ser Amancio Amorós, Adelaida Alarcón i Asunción Peset.

El pianista i compositor Amancio Amorós (1854-1925) va ser el primer professor de Piano i Solfeig de la IEM, càrrec que va exercir entre 1888 i 1901. En 1902 i fins a 1925, Amorós va ser professor de Solfeig i Harmonia del Conservatori de música de València (Micó, 2012: 233, 235). Adelaida Alarcón va ser professora de Piano en la IEM des de 1888 fins a almenys 1894. Ens consta que també va treballar com a professora de piano en el Conservatori de València ja en el segle XX (Fontestad, 2011: 366). La professora de cant, Asunción Peset, va completar el quadre de professors de música, encara que no tenim referències sobre ella.²⁹

La documentació consultada permet reconstruir, almenys en part, la metodologia que es va emprar en les classes de música. Segons l'horari del curs 1890-1891, les classes de solfeig i piano s'impartien de dilluns a dissabte, sempre en horari de vesprada i tenien una duració d'una hora i mitja -solfeig- i una hora -piano-.³⁰

L'assignatura de «Nocions de Música» de l'Escola Preparatòria, que era impartida per Amorós, combinava els rudiments del llenguatge musical amb l'aprenentatge d'algunes senzilles cançons -recordem que el cant coral va ser una parcel·la indispensable de l'educació musical per als institucionistes-.³¹ Aniceto Sela descrivia així la metodologia seguida en aquestes classes d'iniciació a la música:

La clase de Música de la Escuela Preparatoria no ha de limitarse [...] a la enseñanza árida y seca del solfeo, que cansa y disgusta a las niñas. En este curso han aprendido algunas cancioncitas fáciles, pasando después de cantarlas de memoria a la notación musical, que sólo así les interesa.³²

La memòria del curs 1890 a 1891 ens aporta interessants dades sobre els mètodes emprats en les classes de solfeig i piano. En l'Escola Preparatòria, en la de Cultura General i en la d'Institutius, Amorós utilitzava el seu mètode *Elementos de Solfeo* (ca. 1889-1891). *Elementos de Solfeo*, reeditat fins a deu ocasions, consta de cent lliçons en clau de sol. Destaca en aquest mètode una preocupació especial per la mesura i l'entonació. La tessitura que comprenen les lliçons va del Do3 al Fa4, sempre en la tonalitat de Do Major. Amorós comença amb exercicis per a aprendre el nom de les notes, després s'ocupa de l'entonació d'interval·ls i per últim presenta les figures musicals en diverses combinacions rítmiques (Micó, 2012: 272-279).

En l'Escola de Belles Arts, els tres cursos de «Solfeig» els impartia Amorós amb dos mètodes: un ja esmentat *Elementos de Solfeo*, de la seua autoria, i un altre mètode de Segura -probablement Roberto Segura Villalba, professor de piano d'Amorós-. El primer curs de piano de l'Escola de Belles Arts l'impartia Adelaida Alarcón Cárceles, amb el *Método Elemental de Piano* de Roberto Segura (1879). Els cursos segon i tercer de piano els impartia Amorós amb els mètodes de Czerny i Cramer. La memòria del curs 1890 a 1891 no especifica quins mètodes d'aquests autors es van utilitzar.³³ La Biblioteca de la IEM conservava exemplars d'obres i mètodes de piano i solfeig que havien sigut adquirits per compra o bé donats pels propis professors. En 1888, la Biblioteca va comprar, per exemple, el *Método de Piano*, -1a i 2a part-, de Czerny; el *Método de Solfeo* d'Eslava; el *Método de Piano* -1a i 2a part- de Segura i *Sonatinas* -un quadern-, de Clementi.³⁴

3.3 Altres activitats musicals

La IEM no sols va incorporar les assignatures de solfeig, piano i cant en el seu programa educatiu sinó que la música també va estar present, de manera destacada, en els actes d'inauguració dels seus cursos acadèmics. El repertori que amenitzava aquests actes va suposar una autèntica promoció de la música de cambra amb obres de Haydn, Mozart, Mendelssohn i Schumann, entre d'altres. En aquestes vetllades no sols es va promocionar la música de cambra d'origen germànic sinó que es va estimular la creació d'obres d'aquest gènere per part de compositors espanyols.

El programa que es va oferir al novembre de 1888, dirigit pel professor de la IEM, Amancio Amorós, va incloure la *Serenata* per a quintet de corda, piano i harmòni·m, de Pedrell; *L'ultimo addio*, de Giner; la *Canción de cuna*, de Schumann; el *Scherzo*, de Plasencia, i la serenata de López Almagro, *Non ti destare*.³⁵

BIBLIOGRAFÍA

- AGULLÓ DÍAZ, C. (1990): «Mujeres para Dios, para la Patria y para el Hogar», en *Mujer y Educación en España 1868-1975*, IV Coloquio de Historia de la Educación, Santiago de Compostela, Universidad de Santiago, pp. 17-26.
- ALCÁZAR CRUZ RODRÍGUEZ, M. (2007): «El acceso de las mujeres a la educación como eje fundamental para su promoción y participación», *Sumuntán: anuario de estudios sobre Sierra Mágina*, 24, pp. 9-30.
- ÁLVAREZ CAÑIBANO, A. (coord.) (2008): *Compositoras españolas: La creación musical femenina desde la Edad Media hasta la actualidad*, Madrid, Centro de Documentación de Música y Danza.
- BALLARÍN, P. (1989): «La educación de la mujer española en el siglo XIX», *Historia de la Educación: Revista interuniversitaria*, 8, pp. 245-260.

- BLASCO CARRASCOSA, J. A. (1980): *Un arquetipo pedagógico pequeño-burgués. (Teoría y praxis de la Institución Libre de Enseñanza)*, Fernando Torres, editor, Valencia.
- (1982): *Krausisme i Renaixença a València*, Valencia, Fernando Torres, editor.
- (1984): *El krausisme valencià*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- BUENO ORTUÑO, J. (1979): *La Institución Libre de Enseñanza y Valencia*, Valencia, Real Sociedad Económica de Amigos del País.
- CANES GARRIDO, F. (1990): «La educación de la mujer en las memorias técnicas de las maestras de las escuelas públicas de la Ciudad de Valencia (1908-1909)», *Mujer y Educación en España 1868-1975*, IV Coloquio de Historia de la Educación, Santiago de Compostela, Universidad de Santiago, pp. 87-94.
- CANTIZANO MÁRQUEZ, B. (2004): «La mujer en la prensa femenina del siglo XIX», *Ámbitos*, 2, pp. 281-298.
- DELGADO, B. (1994): *Historia de la educación en España y América. La educación en la España contemporánea (1879-1975)*, Madrid, Ediciones SM, vol. 3.
- ESTEBAN MATEO, L. (1974): *La Institución libre de Enseñanza en Valencia*, Valencia, Donaire.
- FONTESTAD, A. (2011): *El Conservatorio de Música de Valencia. Precedentes e historia temprana (1850-1910)*, Valencia, Institut Valencià de la Música.
- GALBIS LÓPEZ, V. (1999): «La educación musical española en el siglo XIX: el caso valenciano», *Eufonia*, 17, pp. 79-87.
- INSTITUCIÓN PARA LA ENSEÑANZA DE LA MUJER (1889): *Prospecto para el curso 1889-1890*, Valencia.
- (1889): *Prospecto para el curso 1899-1900*, Valencia.
- (1890): *Reglamento de la Institución para la Enseñanza de la Mujer*, Valencia, Imprenta de Francisco Vives Mora.
- [1891]: *Prospecto para el curso de 1891-1892*, Valencia, Imprenta Vives.
- [1893]: *Prospecto para el Curso 1893-1894*, Valencia, Imprenta Gay.
- (1895): «Institución para la Enseñanza de la Mujer», *Almanaque de las Provincias para 1895*, pp. 279-284.
- [1896]. *Prospecto para el curso 1896-1897*, Valencia, Imprenta y Litografía de José Ortega.
- MANDADO GUTIÉRREZ, R. E. y otros (coords.) (2011): *La Institución Libre de Enseñanza y la Asociación para la Enseñanza de la Mujer: bosquejo sobre la educación española del siglo XIX*, Santander, Universidad Internacional Menéndez Pelayo.
- MARTÍNEZ BONAFÉ, A. (1985): *Ensenyament, burgesia i liberalisme*, Valencia, Diputación de Valencia.
- MICÓ TEROL, E. (2012): *Amancio Amorós Sirvent (1854-1925) y su proyección en la vida musical valenciana*, Tesis Doctoral, Barcelona, Universidad de Barcelona.
- OLIVER, J. A. [1892]: *Memoria del curso de 1891 a 1892: Institución para la Enseñanza de la mujer*, Valencia, Imprenta de Francisco Vives Mora.
- (1913): *La educación de la mujer en Valencia*, Valencia, Manuel Pau.
- ONTAÑÓN, E. (2003): *Un estudio sobre la institución libre de enseñanza y la mujer*, Valencia, Universidad Politécnica de Valencia.
- OZAITA, Mª Luisa (1995): «Las compositoras españolas», dentro de ADKINS, P (1995): *Las mujeres en la música*, Madrid, Alianza Editorial, pp. 397-434.
- PARREÑO ARENAS, E. (2011): «Mujer y Educación. Una mirada sobre la educación femenina durante el siglo XIX», *III Congreso virtual sobre Historia de las mujeres del 15 al 31 de octubre de 2011*, Jaén, Asociación de Amigos del Archivo Histórico Provincial. Disponible en http://www.revistacodice.es/publi_virtuales/iii_congreso_mujeres/ [acceso 23/07/2013].
- PICÓ PASCUAL, Miguel Ángel (2006): *Sonidos en silencio. Música y mujeres en la España del siglo XIX*, Valencia, Ediciones M. Chelcoip.
- PINEDO HERRERO, Carmen i altres (2003): *250 años, la enseñanza de las Bellas Artes en Valencia y su repercusión social*, Valencia, Facultad de Bellas Artes de la Universidad Politécnica de Valencia.

- PIQUERAS ARENA, J. (1980): «Educación y crecimiento burgués en el País Valenciano», *Anales del Centro de Alzira de la Universidad Nacional de Educación a Distancia*, 1, pp. 373-391.
 (1983): *El taller y la Escuela en la Valencia del siglo XIX*, Valencia, Ayuntamiento de Valencia.
- RAMOS LÓPEZ, P. (2003): *Feminismo y música: introducción crítica*, Madrid, Narcea, Fundación Invesnes.
- REIG, A. (2012): *El compromiso social de un político krausista: Rafael Albiñana y la Institución para la Enseñanza de la Mujer de Valencia*, Valencia, Martín Impresores.
- SÁNCHEZ DE ANDRÉS, L. (2005): «El pensamiento estético del Krausismo español», *Revista de Musicología*, 28/2, pp. 961-976.
 (2005): «La música en la actividad educativa institucionista», *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, II Época, 57, pp. 7-18.
 (2008): «Compositoras españolas del siglo XIX: la lucha por espacios de libertad creativa desde el modelo de feminidad decimonónico», dentro de
 ALVAREZ CAÑIBANO, A. (coord.) (2008): *Compositoras españolas: La creación musical femenina desde la Edad Media hasta la actualidad*, Madrid, Centro de Documentación de Música y Danza, pp. 55-74.
- (2009): «El pensamiento y la actividad musical de Francisco Giner de los Ríos. Iniciativas krausoinstitucionistas en el ámbito de la educación musical (1869-1915)», dentro de VÁZQUEZ-ROMERO, J. M. (coord.) (2009), *Francisco Giner de los Ríos. Actualidad de un pensador krausista*, Madrid, Marcial Pons, 2009, pp. 199-258.
- (2009): *Música para un ideal. Pensamiento y actividad musical del krausismo e institucionismo españoles (1854-1936)*. Madrid, Sociedad Española de Musicología.
- SELA, A. (1888): «La enseñanza de la mujer en Valencia. Escuela de Comercio», *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, 30 de abril, pp. 109-111.
 [1889]: *Memoria del curso de 1888 a 1889: Institución para la Enseñanza de la mujer*, Valencia, Imprenta de Francisco Vives y C^a.
 (1889): «Una nueva Institución para la Enseñanza de la Mujer», *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, 15 de diciembre, pp. 353-356.
 [1890]: *Memoria del curso de 1889 a 1890: Institución para la Enseñanza de la mujer*, Valencia, Imprenta de Francisco Vives Mora.
 [1891]: *Memoria del curso de 1890 a 1891: Institución para la Enseñanza de la mujer*, Valencia, Imprenta de Francisco Vives Mora.
- SOLE ROMERO, G. (1990): *La instrucción de la mujer en la Restauración: La Asociación para la Enseñanza de la mujer*, Tesis Doctoral, Madrid, Facultad de Geografía e Historia, Universidad Complutense de Madrid.
- VÁZQUEZ RAMIL, R. (2001): *La Institución Libre de Enseñanza y la educación de la mujer en España: la Residencia de Señoritas (1915-1935)*, Betanzos, Lugami.

NOTES

1. Esteban (1974:4) assenyala que la Junta Rectora presidida per la inspectora Ruiz Vallecillo va ser l'última encarregada de l'edifici i material de la institució després de la Guerra Civil.
2. Els nostre agraïment a Ana Reig per atendre'ns i oferir-nos la seua ajuda a l'inici d'aquesta investigació.
3. Sobre la situació educativa de la dona en la primera meitat del segle XIX, vegeu Sole, 1990:33-44.
4. El Krausisme espanyol va ser un corrent ideològic que va estar vigent a Espanya entre 1854 i 1936, introduït per Julián Sanz del Riu, entre d'altres intel·lectuals. El krausisme es basa en les teories del filòsof alemany Friedrich Krause (1781-1832) i va sorgir per oposició al pensament intel·lectual tradicional del règim conservador de la Restauració. Vegeu Sánchez (2005). Els Krausistes van cultivar especialment els temes d'ètica, dret, sociologia i pedagogia, i van promoure un ampli moviment d'educació popular que va quallar en la Institució Lliure d'Ensenyament de Madrid. La creació de l'ILE es va emmarcar en l'esperit regeneracionista de canvi de segle, que va considerar l'educació en lloc destacat i plantejava una profunda reforma pedagògica, en la qual la música adquiria un nou valor. El Krausisme espanyol es va interessar especialment per l'educació de la dona. Vegeu els estudis de Sánchez (2009, 2009, 2005 i 2005).
5. Sobre l'Associació per a l'Ensenyament de la Dona i la Institució Lliure d'Ensenyament de Madrid, vegeu: Alcázar (2007), Mandado (2011), Ontañón (2003), Parreño (2011), Sánchez (2009), Sole (1990) i Vázquez (2001).
6. Vegeu Pinedo (2003: 45) i Sela, A. (1889): «Una nueva Institución para la Enseñanza de la Mujer», *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* -d'ara endavant abreujat com a *BILE-*, 15 de desembre, p. 353; Fontestad (2011: 23-37) i Galbis (1999: 86-87).

7. Per a conèixer quines eren les principals societats culturals amb activitat musical en la València del segle XIX i principis del XX, vegeu Micó (2012:109-137).
8. Sobre el Conservatori de Música de València i altres escoles ací nomenades, vegeu Fontestad (2011).
9. Sela, A. (1888): «La enseñanza de la mujer en Valencia», *BILE*, 30 d'abril, pp. 109-110. A l'abril de 1881, la Societat Econòmica d'Amics del País de València va constituir una comissió encarregada d'estudiar la possibilitat de crear una Escola d'Institutrius i una Escola de Comerç per a Senyores a València. La comissió havia d'encarregar-se de resoldre el finançament i buscar professorat i local. Encara que, en no comptar amb suficients recursos, es va desestimar la creació de l'Escola d'Institutrius per a centrar-se en el projecte de l'Escola de Comerç per a Senyores, fundada finalment en 1883. Arxiu de la Reial Societat Econòmica d'Amics del País de València, d'ara endavant *E:VAseap*, III-11, C-222, «Escuela de Comercio para Señoras»; Arxiu Històric Municipal de València, d'ara endavant *E:VAa*, Secció III, Subgrup G Instrucció Pública, Classe II (Ensenyança Superior) Subclasse C, Escoles Especials (1850-1900), nº. 1, «La Sociedad Económica de Amigos del País, solicita una subvención para establecer en esta capital una escuela de comercio para señoras (1883)» i «La sociedad de Amigos del País solicita la subvención de 2000 pesetas en favor de la escuela de comercio para señoras (1886)»; *E:VAseap*, C. 246, X-Comptabilitat nº. 11, «Libramiento de pago de ciertas cantidades en concepto de subvenciones para el Conservatorio de Música y Escuela de Comercio (1888)»; *E:VAseap*, C. 255, III-Educació nº. 8, «Folleto relativo al espíritu que anima y al funcionamiento de la Institución para la Enseñanza de la Mujer (1891)»; Institución para la Enseñanza de la Mujer (1895): «Institución para la Enseñanza de la Mujer», *Almanaque de las Provincias para 1895*, pp. 279-284.
10. *E:VAseap*, III-11, C-222, *Reglamento de la Escuela de Comercio para Señoras*, art. 1.
11. *E:VAseap*, III-11, C-222, *Reglamento de la Escuela de Comercio para Señoras*, art. 4 i 5.
12. *E:VAa*, Secció III, Subgrup G Instrucció Pública, Classe II (Ensenyança Superior) Subclasse C, Institución para la Enseñanza de la Mujer de Valencia [1893]: *Prospecto para el Curso 1893-1894*, Valencia, Imprenta Gay, pp. 1-2.
13. Sela, A. (1888): «La enseñanza de la mujer en Valencia. Escuela de Comercio», *BILE*, 30 d'abril, p. 109.
14. En *E:VAseap*, C. 258, III-Educació nº. 1, «Documentación relativa a la constitución de la Institución de la Enseñanza de la Mujer y su Reglamento (1892)» s'afirma: «Se reorganiza la escuela de comercio para señoras fundada por la Sociedad para constituir la Institución para la Enseñanza de la Mujer, conservando el patronato bajo el cual se estableció».
15. Els socis «protectors» pagaven almenys 125 pessetes anuals; els «subscriptors», no menys de cinquanta cèntims de pesseta mensuals i els «corresponsals» eren els socis que residien fora de València i tenien a més altres funcions com «recaudar los fondos que se les encomendaren, recibir los donativos y legados que se hicieren a la misma, dar a conocer sus progresos y los beneficios que reporta a la humanidad, y poner en conocimiento de la institución todo lo que en beneficio de la mujer se estableciera en el punto de su residencia». Institución para la Enseñanza de la Mujer (1890): *Reglamento de la Institución para la Enseñanza de la Mujer*, Valencia, Imprenta de Francisco Vives Mora, pp. 10-11.
16. *E:VAseap*, C. 255, III-Educació nº. 8. Institución para la Enseñanza de la Mujer [1891]: *Prospecto para el curso de 1891-1892*, Valencia, Imprenta Vives, p. 2. En aquest sentit, Oliver, J. A. [1892]: *Memoria del curso de 1891 a 1892*, Valencia, Imprenta de Francisco Vives Mora, p. 8 afirmava: «Cifra [la IEM] principalmente su esperanza en [...] el método activo que opone a las antiguas formas expositivas y dogmáticas de la llamada ciencia librezca [sic], el trabajo personal de la alumna, su esfuerzo individual auxiliado solamente por el profesor, a fin de estimular su actividad y procurar que ejercite con toda espontaneidad sus propias energías».
17. Institución para la Enseñanza de la Mujer (1889): *Prospecto para el curso 1889-1890*, Valencia, p. 1.
18. Sela, Aniceto (1889): *Memoria del curso 1889 a 1890*, Valencia, Imprenta Francisco Vives Mora, p. 6.
19. *E:VAseap*, C. 255, III-Educació nº. 8, Institución para la Enseñanza de la Mujer de Valencia. *Prospecto para el curso 1891-1892*, p. 2.
20. Institución para la Enseñanza de la Mujer [1896]: *Prospecto para el curso 1896-1897*, Valencia, Imprenta y Litografía de José Ortega, p. 2.
21. Institución para la Enseñanza de la Mujer (1899): *Prospecto para el curso 1899-1900*, Valencia, p. 1.
22. Oliver (1913: 79, 81).
23. Sela, A. (1889): «Una nueva Institución para la Enseñanza de la Mujer», *BILE*, 15 de desembre, p. 356.
24. *E:VAseap*, III-11, C-222, Escola de Comerç per a Senyores, professorat: Institución para la Enseñanza de la Mujer (1889): *Prospecto para el curso 1889-1890*, Valencia, p. 1.
25. Sela, Aniceto [1890]: *Memoria del curso de 1889 a 1890*. Valencia, Imprenta Francisco Vives Mora, p. 5.
26. Sela, A. (1888): «La enseñanza de la mujer en Valencia. Escuela de Comercio», *BILE*, 30 d'abril, p. 109; Institución para la Enseñanza de la Mujer (1895): «Institución para la Enseñanza de la Mujer», *Almanaque de las Provincias para 1895*, p. 280.
27. Institución para la Enseñanza de la Mujer (1895): «Institución para la Enseñanza de la Mujer», *Almanaque de las Provincias para 1895*, pp. 280-282 i Oliver (1913: 80-81).
28. *E:VAseap*, C. 255, III-Educació nº. 8, *Prospecto de la Institución para la Enseñanza de la mujer, curso 1891-1892*, p. 3.
29. Institución para la Enseñanza de la Mujer de Valencia (1889): *Prospecto para el curso 1889-1890*, p. 1.
30. Sela, A. [1891]: *Memoria del curso de 1890 a 1891*, Valencia, Imprenta de Francisco Vives Mora, pp. 19, 20, 22.
31. Vegeu l'apartat que Sánchez (2009: 286-304) dedica en la seua monografia *Música para un ideal* als fonaments pedagògics, metodologia i repertori del cant coral en la *Institución Lliure d'Ensenyança* de Madrid.
32. Sela, A. [1890]: *Memoria del curso de 1889 a 1890*, Valencia, Imprenta Francisco Vives Mora, p. 6.
33. Sela, A. [1891]: *Memoria del curso de 1890 a 1891*, Valencia, Imprenta de Francisco Vives Mora, pp. 19, 20, 22.
34. Sela, A. [1889]: *Memoria del curso de 1888 a 1889*, Valencia, Imprenta Francisco Vives y C^a, pp. 19-21.
35. *Ilustración Musical Hispanoamericana*, 30-XII-1888 i *Las Provincias*, 18-XI-1888.